

MÜTAREKE YILLARINDA BEYAZ RUSLARIN İSTANBUL'DAKİ SÜRGÜN HAYATLARI

Muammer GÖÇMEN*

ÖZET

Sovyet Devrimi'nden sonra çıkan iç savaşta Bolşeviklerle savaşarak Kırım'a kadar çekilen Beyaz Rus ordusuna mensup çok sayıda asker ve sivil İstanbul'a gelmiş ve 1925 yılına kadar burada kalmışlardır. Beyaz Rusların İstanbul, Gelibolu, Çatalca ve benzeri yerlere yığınlar halinde gelmeye başladıkları 1919 yılı Türkler için de zor günler idi. İmparatorluk yıkılmış ve ülke tamamen işgal altındaydı. Tüm bu olumsuz şartlara rağmen Türk milleti bu gelen sürgünlere her türlü insanî yardımı yapmıştır. Türkiye'ye gelen Beyaz Ruslar burada yaklaşık altı sene kalmış ve daha sonra çeşitli uluslar arası kuruluşların yardımlarıyla dünyanın değişik yörelerine dağılmışlardır. İstanbul'a gelen Beyaz Rusların arkalarında, kendilerine ait kültürel unsurların yanında gündelik hayatlarına dair bazı izleri de buralara bıraktıkları bilinmektedir. Beyaz Rusların İstanbul'daki sürgün yıllarını temel kaynaklara dayalı olarak yeniden gözden geçirilmesi, hem çok az işlenmiş olan bu konunun tekrar hatırlanmasına hem de bir kültür şehri olarak İstanbul'un bilinmeyen ve aynı zamanda cömert bir özelliğinin tanınmasına vesile olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Beyaz Ruslar, Rus Devrimi, İstanbul, Sürgünler.

ABSTRACT

Exile Lives of White Russians in Istanbul during the Ceasefire Years

A large number of civilians and the members of the White Russian Army who struggled against Bolsheviks in the civil war following the Soviet Revolution, retreated to the South Crimea, and afterwards, they came to Istanbul and stayed at the imperial city till 1925. The White Russians started to come to Istanbul in 1919, and they settled in Çatalca and Gallipoli in large numbers during difficult days of the Turks. Ottoman Empire was collapsed and the Turkish land was being invaded from all corners. Despite all difficulties, Turkish people aided to refugees in every possible way. The White Russians stayed in Turkey for nearly six years and after a while they started to immigrate throughout the world with the help of charities and international organizations. It is shown that White Russians left traces of their

* Yrd. Doç. Dr., SDÜ İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi, mumen@sdu.edu.tr

cultural heritage and their passions to the land. In this paper, the exile years of White Russians in Istanbul will be presented in detail based on essential sources. This survey will also show unknown glory and hospitality of the people of Istanbul as well as remembrance of the White Russians' exile days in Istanbul.

Key Words: White Russians, Russian Revolution, Istanbul, Exiles.

1. Giriş

Beyaz Rus tabiri, yakın tarihimizle çok alakalı bir konudur. Bolşevikler Ekim 1917'de Çarlık rejimini yıktıktan sonra Rusya'da büyük bir iktidar mücadelesi başladı. Bu mücadelede Bolşeviklere karşı direnen grup ise çarlık rejiminin devamını isteyen Menşeviklerdi. Komünistlerin Kızıl Ordu'suna karşılık Menşeviklerin kurduğu orduya da Beyaz Ordu denildi. Önceleri, Beyaz Ordu geçici zaferler kazanmasına rağmen sonradan yaptığı savaşları kaybetmeye başladı. Beyaz Ruslar için acılarla dolu günleri başlatan Beyaz Ordu generallerinden Amiral Kolçak'ın 1920'nin baharında öldürülmesi ve Batılı devletlerin Beyaz Ordu'ya desteğini çekmesiydi. Bunun üzerine Çar II. Nikola'nın ordusu tamamen dağıldı. Direnişi sürdürmek için General Peter Vrangeli komutasında oluşturulan yeni bir Gönüllüler Ordusu da, 1919 yılında kısmi bazı başarılar sağlayıp Kuzey Kafkasya'yı ele geçirdi. Fakat 1919 yılı kışında Kızıllar, Kharkov-Donbass-Rostov hattında tutunan Beyaz Ordu'yu bozguna uğrattı. Vrangeli, 1920 Mart ayında Kırım'da yeniden ordusunu toplayarak direnişe başladı ama feci sondan kendini kurtaramadı. Bizzat General Vrangeli kendisi de yaralı bir halde Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldı. Bu yıllarda Paris'te yayınlanan *'Illustrate Russia'* adlı gazete Vrangeli'nin kendisine tahsis edilen özel yatından Boğaz'da demirli Beyaz Rus gemilerinin mürettebatlarını selamlayan resimlerini yayınladı.¹

Bu gelenlerin Beyaz Ordu mensubu olmaları dolayısıyla kendilerine de Beyaz Rus denildi. Bunların Beyaz Rusya denilen yerde yaşayanlarla bir ilişkisi yoktur. Bunlara Beyaz Rus denmesinin bir diğer nedeni de coğrafya olarak kuzey yarımkürede olan ve sert iklimiyle bilinen Ukrayna'nın yılın büyük bölümünde karlarla kaplı olması ve gelen insanların sarışın ve açık tenli olmasıyla da izah edilebilir. Beyaz Ruslara İstanbul'a geldiklerinde kendilerine Rusça'da iyi, güzel anlamına gelen *'haraşo'* kelimesi kullanıldı. Devrin Osmanlı basınında bu gelenlere *'haraşolar'* deniyordu.² Haraşo aynı zamanda zevk ve sefahat âleminde boy gösteren Rus güzelleri için de kullanıldı. Bu konuda devrin *Aydede* gibi mizah mecmualarında pek çok karikatür yayınlanmıştır. İşgal yıllarında İstanbul'da yaşayan bir Fransız yazarı olan Paul Herigaut, *Acide Russique (Rus Asidi)* adında bir roman yazar. Bu roman daha sonra Servet-i Fünûn dergisinde *"Bir Haraşo: İstanbul'un İşgal Zamanında Bir Siyasi Facia"*

¹ Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, İstanbul 1996, s. 11-12

² Reşad Ekrem Koçu, "Beyaz Ruslar", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1961, V, s. 2624-2626

başlığıyla Türkçe'ye tercüme edilir. Sıradan bir Rus ismi olan 'Nataşa' kelimesinin bugün, Türkiye'ye gelen Rus hayat kadınları için kullanılması da sanki o devrin bir yansıması gibidir.

Biz bu çalışmamızda, yakın tarihimizde cereyan etmesine rağmen çok az işlenmiş bir konuyu ele alacağız. Ukrayna'da Beyaz Rus göçleri hakkında bir araştırma merkezi kurulup bu dönemde olan hadiseler hakkında değişik çalışmalar yapılırken, göçün diğer önemli tarafı olan ülkemizde ise bu sahada çok fazla yayın görülmemektedir. Yaklaşık on yıl sonra bu göçün 100. yılını idrak ederken eksikliğini hissettiğimiz araştırmaların 2019 yılına kadar yapılması, en büyük dileğimiz olacaktır.

2. Bolşevik Devrimi ve Beyaz Ruslar

1917 Ekim ayındaki Bolşevik Devrimi'nden sonra Bolşevizmi Rusya'da yerleştirmek isteyen Kızıl Ordu ile bunlara karşı olan ve kendilerini Çarlık rejiminin devamına adan General Denikin ve General Peter Vrangel komutasındaki Beyaz Ordu hareketi, Kızıl Ordu karşısında tutunamaz ve bozgununa uğrar. Çarlığa bağlı en gözde subaylar ve taraftarları, Kızıl Ordu'nun kendilerini yok edeceği korkusuyla, kendi imkânları veya uluslararası yardım kuruluşlarının destekleriyle komşu devletlere sığınır.³

Ekim 1917'den sonra rejim muhalifleri dünyanın değişik yörelerine dağılırken 1919 ve 1920 yıllarında hürriyete kaçışın ilk durağı, Türkiye olmuştur. Sürgün hayatı Rus aristokrasisi için 1917'den önce de geçerli bir durumdu. Çarlık Rusya'sında çara karşı olan insanlar genelde Avrupa'ya kaçıyorlardı. Bu kaçışların büyük kısmı da Almanya, Fransa ve İngiltere olmuştur.⁴ Devrimin lideri olan Lenin de sürgünde olduğu İsviçre'den gelerek Bolşevik hareketinin başına geçmişti.

1924 yılında yazılan bir kitaba göre "Üç yıl önce Moda Koyu'na yüzden fazla Rus gemisi demir attığında 'Ruslar Geliyor' haykırışından sonra binlerce gri üniformalı, sarışın ve Rusça konuşan bir insan seli şehrin her tarafını kaplamıştı. Sürgün yaşamlarında yeni hayatlarına doğru adım atarken, burada geçirdikleri 6 yıllık sürgünlüklerinde şehre bıraktıkları Rus yaşamına bir bakış atacağız"⁵ denilerek Rusça'da teşekkür anlamına gelen adında bir hatırat kitabını kaleme almışlardı. Kitap, Rusların buradaki 'Spasibo' altı yıllık sürgün dönemlerinde başlarından geçen şeylere ait bir özettir. İstanbul'a ve hem de işgal altında bir dönemde geldikleri ülkenin halkına şükranlarını şöyle belirtmişlerdir:

³ Beyaz Ordu hareketi için bkz., Richard Lockett, *The White Generals-The White Movement and the Russian Civil War*, Edinburg 1971.

⁴ E. H. Carr, *Romantic Exiles: A Nineteenth Century Portrait Gallery*, Harmondsworth, 1949.

⁵ *The Farewell Almanac SPASSIBO*, Imprimerie Babok et Fils, Galata/İstanbul 1924, Rusça, Fransızca, İngilizce metin, s.1

“Spasibo İstanbul! Bize kollarını açtın, evinde barındırdın, iş buldun, hayatımızı kurtardın! Seni hiç unutmayacağız, dünya güzeli şehir! İkinci vatanımızdayız. Gözyaşı ve umutsuzlukla kıyılarına ayak bastığımız Türkiye’de sıcak bir dostlukla karşılaştık. Türk dostlarımız acılarımızın dinmesi için ellerinden geleni yaptılar. Bu konuksever topraklar bizi bir kardeş kucağı gibi sardı ve ısıttı. Bize kardeş unvanını veren Türk milleti, kahraman olduğu kadar hissi olduğunu da pek güzel ispatlamıştır. Biz Ruslar olarak hiçbir zaman bu kadar iyilik ve cömertlik görmedik. Bu nedenle kardeşçe şükranlarımızı ve yine kardeşçe elvedamızı lütfen kabul edin. Aslanın soyluluğunu, gururunu ve cesaretini bir araya getiren Türk milletine her zaman hayran kalacağız.”⁶

Kırım üzerinden kaçanlar için en yakın ve güvenli denizaşırı ülke Türkiye idi. Sadece İstanbul ve boğazlar tek sığınma mekânı olmamıştır. Türkiye’nin Karadeniz’e kıyısı olan yerlere de göçler yapılmıştır. Doğu sınırından, kara yolu veya mavnalarla gelip Trabzon’a yerleşen Beyaz Rusların olduğunu biliyoruz. 1922 yılında Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin olağanüstü komiseri olarak Ankara’ya gelip, Ankara Hükümeti ile pek çok anlaşma imzalayan General Frunze, anılarında bu durumu şöyle anlatır:

“Trabzon sokaklarında Avrupalılarla hemen hiç karşılaşılıyor. Yalnız Beyaz Ordu saflarından kaçmış birkaç Rus göçmen ailesi var. Böyle göçmenlerden biri olan, Ruslaşmış bir Calvinist ailesinin soyundan gelen General Termen, bizim heyeti karşılamaya geldi. Onunla yaptığımız konuşmadan anlaşıldığına göre Türkiye’de özellikle onun gibi siyaset dışı pek çok göçmen vardı... General, şimdi burada öğretmenlik yapıyor... Bütün Rusya göçmenleri burada ya öğretmenlik yapıyorlar, ya da hafif işlerde, fotoğrafçılık, lokantacılık gibi işlerde çalışıyorlar.”⁷ Trabzon’dan başka Samsun’da da Beyaz Ruslar vardı. Frunze, kaldıkları otelde bunlardan çok gördüğünü ama bunların çoğunun Rus asıllı olmayıp, eskiden Çarlık ordusunda görev almış Çerkez, Osetin ve Kuzey Kafkasyalı subaylardan olduğunu söyler. Bu göçmenler maddi durumlarının çok kötü olması sebebiyle birleşip lokanta açmışlar. Böylece maiyetlerini temin etmişlerdir.⁸

Beyaz Rus sığınmacılar için Türkiye’nin seçilmesinde coğrafi yakınlığın önemli olmasının yanında etken olan diğer bir neden ise, Türkiye topraklarının 18 ve 19. yüzyıllarda bile pek çok Polonya, Macar ve İsveç milliyetçisi ve siyasi muhalifi için iyi bir sığınma yeri olmasıydı. Yüzyıllar öncesi İspanya’dan getirilen Safarad Yahudilerine gösterilen tarihi hoşgörü ve konukseverlik de bunun bir örneğiydi. Bir Rus göçmen bu durumu şöyle ifade eder. “Rusya’dan kaçarken hep şunları düşündük. 1492’de İspanyol engizisyonundan kaçan Yahudilere kapılarını açan tek ülke olan Türkiye,

⁶ SPASSIBO, s. I-III

⁷ Ukraynalı Devrimci Lider Frunze’nin Anıları-Kasım 1921/Ocak 1922, (Çev: Ahmet Ekeş), İstanbul 1978, s. 19–20

⁸ A.g.e., s. 20-22

1920'lerde bizi de geri çevirmeyecekti.”⁹ Devrimden sonra Kızıl Ordu adını alan Sovyet ordusuna karşı savaşan ve 1917 sonrası peyderpey İstanbul'a iltica eden Rusların hemen hemen tümü, Beyaz Ordu subaylarıydı. Bundan dolayı 1920'lerin İstanbul'unda Kont-General, Baron-Albay veya Grandükten bol bir şey yoktu. 1918 yılında Beyaz Ordu generallerinden Amiral Kolçak Sibirya hattından, General Denikin, Don bölgesinden, General Youdenitch de Baltık'dan hareket ederek Kızıl Ordu'yu çembere almaya çalıştı. İlk başlarda İngiltere, Fransa ve ABD, yenilmiş ve tükenmiş Beyaz Ordu'yu Kırım'dan tahliye için inanılmaz destek verdi. 1919 ve 1920'lerde Karadeniz'deki her Rus limanında, Beyaz Ordu ve çar taraftarlarına yardım için gemiler bulunduyorlardı. Kızıl Ordu'nun saldırıları sonucunda yaralanan veya ölen sivilleri kurtarmak da bu ilginin diğer bir sebebiydi.¹⁰

Amerikan deniz kuvvetleri, Rusların bölgeden tahliyesi çabalarına, 1919 yılının başlarında müttefik kuvvetleriyle birlikte Odesa'dan bir kurtarma ve tahliye operasyonu ile başladı. Bu esnada Amiral Bristol, Odesa'da USS Nahma adlı gemide bizzat kurtarma ameliyesini takip etmekteydi. Rus görevliler de müttefiklere halkın liman dışına çıkarılması için yardım ediyordu. Nahma'nın 7 Nisan 1919'da Sivastopol limanına varmasıyla sivil halkın, Kızıl Ordu'nun dehşetinden kurtarılmasının yolu açıldı. Sivastopol, Novorossisk ve Batum'daki yerli halkın kurtarılması işlemlerinin sonuna gelindiğinde Akdeniz'deki Amerikan gemileri kurtarmayı daha organize hale getirmek için bölgeye hareket etti. Bu gemilerin o esnada Akdeniz'de bulunması evlerini terk eden sivil insanlar için bir şanstı. Amerikan gemileri önce Novorossisk daha sonra Batum'daki sivillerin kurtarılmasını ele aldı. Arkadan Beyaz Ordu'nun en şöhretli generallerinden olan Peter Vrangel'in Kırım'dan tahliyesini gerçekleştirdi. Novorossisk'teki halkın kurtarılmasını daha sonra Bolşevikler tarafından batırılacak olan ABD'nin Galveston adlı gemisi gerçekleştirdi. Rus halkına en dikkate değer yardım, 1920 Kasım'ında Amerikan donanmasının Kırım'daki en kıdemli amirali olan N. A. McCully tarafından yapıldı.¹¹ Kasım'da Amiral McCully, Kırım limanlarına demirlemiş olan Amerikan sivil ve ticari gemilerini düşman saldırılarından korumaya niyetlendi. Ve bu gemileri koruyacağını ve bunlara yapılacak saldırılara karşı en ağır şekilde mukabele edeceğini ilan etti. Sivillerin bindiği gemilerin tamamen insani amaçlarla korunması için gerekli bir kurtarma planını, yakın Doğu'daki Amerikalı yetkililere sundu.¹¹

3. Beyaz Rusların İstanbul'a Getirilmesi

Bölgedeki insanlık dramına el koyarak, Kırım yarımadasında birikmiş olan Beyaz Rusların en yakın limanlara taşınıp, oradan Batı ülkelerine

⁹ Jak Deleon, *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*, İstanbul 1996, s. 11

¹⁰ *SPASSIBO*, s. V-VIII

¹¹ A.g.e., s. VIII

gönderilmesi için müttefikler arasında bir plan yapıldı. O esnada ABD'nin bölgedeki en yetkili kişisi, İstanbul'da büyükelçi olan Amiral Bristol'du. Bu yardımları organize etmek için Amerikan Kızılhaçı da Kırım'da bulunuyordu. Büyük çapta Rus göçmen kafilesi, 12 Kasım 1920'de John Edwards destroyerine yüklendi. Bu gemiyi. Whipple, Fox, Humphrey, Overton, John D. Edwards, St. Luis, adlarındaki diğer askeri gemiler takip etti. Yoğun göç dalgasını karşılamak için Faraby gibi ticaret gemilerinden de yararlanıldı. St. Luis ve Overton isimindeki gemilerde Yalta'ya yönelerek buradaki yaralı Rusları gemiye aldılar. Amerikan gemileri 10–15 Kasım tarihleri arasındaki beş gün içinde bölgeden 12.000 kişiyi tahliye etti. Bu gemilerin dışında Orion gibi Rus ticaret gemileri de güvertesi ağzına kadar dolu bir şekilde sürgünleri İstanbul'a taşıdı. İçinde yiyecek ve içecekleri olmayan Rus gemileri, umutsuz bir şekilde Karadeniz'de sürükleniyorlardı. Ticari ve askeri gemilerle İstanbul'a gelen Rusların sayısı 200.000'e yaklaşmıştı. Bu büyük insan selini buraya getirmenin dışında bunları daha sağlıklı koşullarda barındırmak için bir kısım göçmen, Gelibolu'ya gönderildi. General Kutepov komutasındaki I. Kolordu, Saratov ve Herson adlı gemilerle Gelibolu'ya gönderildi. Beyaz Rus göçmenlerinin içinde sadece Rus kökenli insanlar yoktu. Çarlık rejiminin sadık taraftarlarından olan başka etnik kökenden insanlar da bu gelen yığınların arasındaydı. Bunlardan olan Don Kazakları Çatalca'ya, Kuban Kazakları da Mudanya'ya taşındı. 15.000 kadar sığınmacının da Hadımköy'deki Çilingir Çiftliği'nde iskânı kararlaştırılmıştı. Daha sonra Mudanya ve Hadımköy'deki tüm Kazaklar, Limni'ye taşındı. Gelibolu'ya gönderilen Rus sayısı ise 25.868 kişiydi. Kamp şekline getirilen konaklama merkezlerinden beş tanesi de cami idi.¹² Türklerle yan yana yaşayan Rusların bir kısmı burada hastalık ve çeşitli nedenlerle hayatını kaybedince Gelibolu topraklarına gömüldü.¹³

İstanbul'a sığınan mültecilerin kesin sayısı hakkında tam bir bilgi bulunmamaktadır. 1921 yılında Osmanlı Kızılay'ı bu sayıyı 50.000 Müslüman, 40.000 Rus, 4.000 Rum ve Ermeni olarak göstermektedir. Amerikan Kızılhaç teşkilatı ise bu sayıyı Kasım 1920 ile Nisan 1921 arasında 85.524 kişi olarak belirtir. Bu rakam muhtemelen Beyaz Ruslara yardım etmek için Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde temerküz etmiş olan Amerikan Kriz Masası'ndan

¹² Vedat Çalışkan-Aydın İbrahimov, "Gelibolu'da Beyaz Ruslar", *Atlas Dergisi*, Nisan 2006, s. 148–151 Ayrıca Gelibolu'ya gönderilen Beyaz Rusların, oradaki yerli halk ile olan ilişkileri ve gündelik yaşamlarına ait çarpıcı bilgilere ulaşmak için de bakınız; Vedat Çalışkan-Aydın İbrahimov, "Çanakkale'nin Turizm Potansiyeline Eklenen Yeni Bir Unsur. Gelibolu'da Beyaz Ruslar" *Uluslararası I. Çanakkale Sempozyumu 2005*, Bildiriler Kitabı II, (Ekonomi ve Sosyo-Kültürü), s. 425–434

¹³ Gelibolu Belediye Başkanı Cahit Bingöl Rusya'ya yaptığı bir ziyarette, Rus yetkililerin, burada ölen sığınmacıların anısına yapılacak bir anıt için kendisine teklif yapmaları üzerine, anıt önerisini kabul ettiğini Çanakkale yerel basınına ifade etmiştir. Bu girişimlerin sonucunda 10 Aralık 2007 tarihinde Gelibolu'da Türk ve Rus temsilcilerin iştirakiyle yapılan geniş katılımlı bir törenle, anıtın temelleri atılmış ve uzun süredir konuşulan bu proje de hayata geçirilmiştir.

alınan kayıtları içermektedir. Ayrıca kendi insanlarına yardım etmek üzere de Rus Büyükelçiliği, Rus Beyaz Haçı, Tüm Rus Zemstvolar Birliği (Tüm Rus Yerel Yönetimleri Birliği), Rus Kayıt Bürosu, Rus Şehirleri Birliği, Rus Harp Malulleri Merkez Birliği de kendi ofislerinde gelen göçmenlerin kayıtlarını tutmaktaydı. İstanbul dışında da oldukça fazla sığınmacı vardı.¹⁴

1919'tan beri gelenlerin hepsi de burada kalmadılar. 1919'dan sonra bazı aileler elde ettikleri vizelerle, Paris'te kurulan Geçici Rus Hükümeti'nin yardımıyla Fransa'ya gittiler. Böylece Paris, Rus sığınmacılarının başkenti haline geldi.¹⁵

Kasım 1920'de gelenlerin sayısı 170.000 kişiye ulaşınca buradaki insanlara yardım etmek üzere Anadolu yakasında da yeni barınma kampları açma zarureti ortaya çıktı. Gelibolu, Limni, Çatalca, Hadımköy gibi İstanbul dışında bulunan kamplara ilaveten Asya yakasında da Tuzla, Moda, Selimiye ve Haydarpaşa Çayırı'nda her biri 10.000 kişiyi barındıracak büyüklükte yeni kamplar inşa edildi. Selimiye kışlasının boş arazilerine yapılan kamptaki Ruslar, buradaki geçici barınma durumlarından sonra mesleklerine göre tasnif edilerek Üsküdar şehir hayatına esnaf ve sanatkâr olarak girmiş oldular. Ruslar daha çok marangoz, taş işçisi, tesisatçı, demirci, araba tamircisi, berber gibi sanat kollarında mahirdiler. Yeni kamp yeri inşası ile burada iskân edilen insanların işlerine bakmak üzere Rvön adlı gemide, Beyaz Rusların lideri olan General Vrangeli'nin memurlarıyla bir Koordinasyon Masası oluşturuldu. Tuzla'daki kamp İngilizler tarafından kuruldu. Daha fazla Beyaz Rus'un Selimiye Kışlasında iskânı için yapılan bir girişimin İngilizler tarafından engellendiğini görüyoruz¹⁶. Muhtemelen bu engellemenin yeni göçmenlerin İstanbul'a göçünü hızlandıracağı endişesinden kaynaklanmıştır. Bu gelen insanlar eğitilmiş oldukları için bunları istihdam etmek bir hayli zordu. Bunun için merkezi Sirkeci'de bulunan bir *İstihdam Ofisi* kurularak çok az da olsa insanlara kendi ekmeklerini kazanma imkânı verildi. Bu Rus işsizler acıklı bir durumdaydı. O aylarda bir patronun kahvesini bir prenses getiriyor veya bastonunu bir general tutuyordu. Profesörler, eski milyonerler, soylu kadınlar, âdeta yalvararak İstanbul sokaklarında sigara ve kâğıttan çiçek satıyorlardı.¹⁷

Bu sığınmacıların yanlarında getirdikleri Rus paraları da işe yaramaz bir haldeydi. Nakit olarak yanlarında getirdikleri kâğıt paralar da Bolşevikler tarafından tedavülden kaldırıldığı için Rus rublesi İstanbul'da kıymetsiz bir hale gelmişti. Vakit gazetesinin 29 Kasım 1336 (1920) tarihli nüshası Rus mültecilerin malî durumuyla ilgili şu bilgileri verir:

¹⁴ SPASSIBO, s. X-XV

¹⁵ Nur Bilge Criss, *Istanbul under Allied Occupation, 1918–1923*, Leiden 1999, s.29–30; aynı kitabın Türkçe nüshası için bakınız; Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul 1993, s.51

¹⁶ Nur Bilge Criss, a. g. e, s. 31

¹⁷ Deleon, s. 24–30

“Milyoner olmak ister misiniz? Üç lira ile milyoner olmak imkân dâhiline girmiştir. Rus muhacirler şehrimize o kadar çok ruble getirmişlerdir ki bir milyon Vrangeli rublesi üç Osmanlı lirasına satılmaktadır.”¹⁸

Beyaz Rusların burada kalan evlatlarıyla yapılan bir mülakatta o günlerin sefaletiyle, yanlarında tomar tomar getirdikleri paralarının değersizliği ve yoksulluk şu çarpıcı sözlerle ifade edilmektedir:

“Göç sırasında gemide doğmuş hanımefendi bir Rus aristokratı: “Ben gemide doğmuşum. Annemin anlattıklarına göre Büyükkada açıklarında bekletilmişiz. Günlerce açlık ve perişanlık içinde halk telef olmaya başlamış. Nihayet İstanbul topraklarına ayak basma hakkını verdiklerinde çok sevinmiş anne babalarımız. Annemin bir anısı hala kulaklarımda: ‘Karaköy’e indiğimizde ilk işimiz hemen yiyecek bir şey almak olmuştur. Fakat paramız geçerli değildi. Bir tezgâhta çekirdek satan adam paralarımızı çekirdek külahı yapmak amacıyla satın alabileceğini söyledi. O kadar sevinmiştik ki. Sattığımız parayla çeyrek dilim ekmek ve bir dilim peynir alabilmıştık. Annemin o sevgi dolu yüzünü hala hatırlıyorum.’ Benim için göç buydu.”¹⁹

4. Beyaz Rusların İstanbul’da İskân ve İaşesi İçin Alınan Tedbirler a) Barınma ve İaşenin Temini

Bütün bu zor şartlara rağmen Beyaz Rusların asıl ağırlığı İstanbul’da kalmıştı. Bu sığınmacıların yiyecek ihtiyacını karşılamak için Heybeliada’ya büyük bir mutfak kuruldu. Buradan askeri gemilerle alınan yiyecekler göçmenlere dağıtıldı. Bütün bu işlerin yürütülmesini Amiral Bristol ve Amiral McCully sevk ve idare ediyordu. Tünel’de, Narmanlı Yurdu denilen bina, önceleri Rusya Elçiliği olarak yapılmıştı. Daha sonra, İtalyan kökenli İsviçreli mimar Fossati kardeşler Rus Çarı’nın sipariş ettiği Büyükdere’deki elçilik binasını inşa edince, eski bina da konsolosluk haline geldi. Mütareke yıllarında bu bina, eski rejime bağlı gayri resmi bir konsolosluk gibi çalıştı. Yoğun göç sırasında çarlık taraftarları, gelenlerin geçici iskânları için burada bir kriz merkezi oluşturdu. O yıllarda birçok Beyaz Rus mülteci aile, bu binada barındı. İstanbul’daki Beyaz Rus nüfusun bu binayla ilişkisi göç dalgası bittikten sonra da devam etti.²⁰ Kasım 1920’de Amerikan Elçiliği’nde kurulan Rus Sığınmacı Afetzedelere Yardım Komitesi İstanbul’daki bütün yardım organizasyonlarından sorumluydu. Bu komitenin başında elçilikte sekreter olarak çalışan F. S. Belin vardı. İstanbul haricinde kurulan Gelibolu, Limni ve Çatalca’daki kampların gıda ihtiyacı da Sirkeci’deki kantinden sağlanıyordu.²¹

¹⁸ Uygur Kocabaşoğlu-Metin Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara, 1994, s.194.

¹⁹ <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=744&cid=1104>, Cengiz Şimşek, Da Dergisi Editörü

²⁰ <http://www.radikal.com.tr/2001.02.25/yazarlar/murbe1.shtml>, Murat Belge’ye ait Narmanlı Yurdu yazısı.

²¹ *SPASSİBO*, s. XVI

b) Sağlık ve Eğitim Yardımları

Sığınmacıların yetim çocuklarına da yardım için League of Nations House (Birleşmiş Milletler Evi) adlı kuruluşun başında olan Miss Mills, General Vrangeli'nin memurlarının bulunduğu Rion gemisinde bir komite oluşturdu. Bu komite iki yıllık bir çalışmadan sonra Rus kadınlarının Amerika'ya gönderilmesi için yardımlar ve çeşitli konserler tertip etti. ARC (American Relief Committee) İstanbul'a 9 beslenme istasyonu kurdu. Ayrıca bebeklerin bakımı için 2 hastane, sakatlar için 10 bakımevi, 5 sanatoryum ve 7 yetimhane açıldı. Başta çiftçilik olmak üzere gelenlerin kendi maişetlerini kazanmaları için 157 işyeri kuruldu. 1921 Ekim ayında ayrı düşmüş göçmen aile, arkadaş ve akrabaların birleştirilmesi ile bunlara gelen posta ve paraların dağıtılması için bir büro kuruldu. Daha sonra 35 kampta çocuklar için okullar açıldı. Beyaz Rusların Türkiye'den gitmesi üzerine bu okullar da Sırbistan, Bulgaristan ve Çekoslovakya'ya taşındı. Çekoslovakya'ya gidenlerin çoğu Rus Kazaklarından idi. 1921 Ekiminden sonra her Cumartesi sabahı Rus Elçiliği'nin düzenlediği bir liste ile Ruslar trenle Belgrat'a gönderildi. Oradan da istedikleri Avrupa ülkesine gönderildiler. Bu taşınma işine Gelibolu'daki göçmenler de dâhil edildi. Bu tarihten 1923 Nisan ayına kadar her dört ayda bir büyük çapta sığınmacı, Laura Spelman Rockefeller Fonu'nun mali desteğiyle Amerika ve Kanada'ya taşındı. DRC (Disaster Relief Committee) bünyesinde Amerikan Tahliye Şubesi oluşturuldu ve tüm tahliye işlerini bu şube takip etti. Göçmenler, Amerika'ya muhaceretlerinden önce sağlık yönünden sağlam olup olmadıklarına dair sıkı bir muayeneden geçiriliyordu.²²

Sıraselviler'de bulunan Hristiyan Bilimi Cemiyeti de göçmenleri manevi yönden desteklemek için nasihatle bulunmanın yanında isteyenlere borç para da veriyordu. Bazı yardım kuruluşları da Selimiye Kampı Dispanseri'nde bulunan bebeklere süt dağıtılması için düzenli, aylık bağışlarda bulunuyorlardı. Robert Kolej'de de 60 kadar Rus öğrenci kendilerinden hiç para alınmadan okutuluyordu. Öğretmen ve personel şeklinde istihdam edilen 10 kişi de okulda çalışıyordu.²³

5. Üsküdar ve Civarında Beyaz Ruslar ve Bunlara Yapılan Yardımlar

Daha öncede belirttiğimiz gibi İstanbul'a gelen göçmenlerin ağırlığı Beyoğlu ve civarına olmuştu. Ama yoğun göç dalgasının sonuncunda Anadolu yakasında da pek çok iskân kampı oluşturuldu. Bu barınma merkezlerinden en büyüğü ise Üsküdar ve civarı olmuştur. O bakımdan bu bölgede yapılan insanî

²² SPASSİBO, s. XIV

²³ SPASSİBO, s. XX-LVII

yardımlar, göç hareketlerini yöneten merkez ofislerin işbirliği ve talimatlarıyla yapılmıştır. Burada yürütülen yardım faaliyetleri ise şunlardı:

Selimiye Kışlası civarında bulunan Selimiye dispanserinden her gün meme çağındaki bebekler için süt temin ediliyordu. Sirkeci'deki tren istasyonunun yanında kurulmuş olan Kızılhaç Kantini'nden bu bölgedeki kamplara her gün taze yemekler getirilmekteydi. Bu arada Tuzla ve Heybeliada'da kurulan yardım merkezinden de giyecek ve yiyecek yardımı yapılıyordu. Gelenler içinde büyük sermayeye sahip olanlardan bazıları da Kanlıca sırtlarında kiraladıkları arazilerde mandıracılığa başlamışlardı. Türk Kızılay'ı kışın bastırmasından sonra soğukta üşüyen insanlara yardım olması için "Battaniye Kampanyası" düzenledi. Zengin, fakir hamiyetperver Türk halkından temin edilen battaniyeler Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nde depolanmış ve buradan da hak sahiplerine dağıtılmıştı. Düzenlenen battaniye kampanyasında 1921 kışında binlerce Beyaz Rus'a yün battaniye sağlanmış, sağlık sorunlarının çözümü için de çeşitli fonlar oluşturulmuştu. Ayrıca yine Türk Kızılay Cemiyeti tarafından 10 binlerce göçmen için 1921 yılının Ocak ayı ile 1922 yılının Nisan ayları arasında 'Halk Çorbası' adıyla aç kalanların karınlarının doyurulması için bir kampanya başlatılmıştı.²⁴

Üsküdar Amerikan Kız Lisesi, geçici iskâna tabi tutulmuş sığınmacılar için bir "Kriz Merkezi" haline getirildi ve her türlü yardım buradaki görevliler tarafından düzenlendi. 1920 yılında "Şükran Günü" dolayısıyla göçmenler için okulda idareciler ve öğretmenler tarafından bir akşam yemeği verildi. Okulda görevli öğretmenlerde tatil günlerinde Sirkeci Kantini'nde yardıma gidiyorlardı. 1921 yazında ise gidecek yeri olmayan 15-20 Rus öğrenci hiçbir ücret ödmeden yurttan kalmaya devam etti. Çok sayıda Rus ise okulda bekçi ve bahçıvan olarak istihdam edildi. Bu arada Yakın Doğu Yardım Cemiyeti adındaki bir kuruluş tarafından, geçici olarak insanların istihdamını sağlamak amacıyla şoför, bahçıvan, kapıcı ve büro işçisi olmak üzere bazılarının eğitim ve dersler verildi. Kolejde bir Rus müzik korusu oluşturuldu ve bu koro değişik zamanlarda konserler verdi.²⁵ Üsküdar'daki Amerikan Kız Koleji'nin bünyesinde açılan Tıp okuluna Rus öğrenciler kaydediliyordu. Bu okulun direktörlüğüne Dr. Alden R. Hoover atanmıştı. Devrin Amerikan başkanının uzak bir akrabası olduğundan okul ve hastane işleri için ne kadar paraya ihtiyacı varsa anında temin edilebiliyordu. Hem bir ihtiyacı gidermek hem de seçkin Rus okullarından mezun olmuş veya çok kültürlü Rusya şehirlerinden gelen kişiler bu Tıp Fakültesine öğrenci olarak kabul edildi. Zaten Yakın Doğu'da tıp okullarına kız öğrencilerin kayıt yaptırması yaygın olmadığından öğrenci temini rahatlıkla, gelen mülteci kızlardan yapılıyordu. Bu da okul idaresi için bir şanstı.²⁶ 1920 ders yılı başında Tıp Fakültesi'nin toplam 17 öğrencisinden, beşi

²⁴ J. Deleon, a.g. e., s. 16

²⁵ SPASSİBO, s. X-LVII.

²⁶ Mary Mills Patrick, *Under Five Sultans*, 1930, s. 331-335.

Türk ve yedisî ise sığınmacı ailelerinden gelen ve yardımla burada okuyan Rus öğrencilerdi.²⁷

Burada eğitim gören Beyaz Rus öğrenciler Amerikan Hastanesi'nde de uygulama yapıyorlardı. Hastalanan mülteciler de parasız tedavi ediliyordu. El işlerinde mahir ve sanatkâr olan mültecilerin de Üsküdar'daki okulun tamir ve yapım işlerinde teknisyen olarak çalıştırıldığı görülür. Üsküdar'daki okulun müdiresi Mary M. Patrick, 1920 yılında vakıf yöneticilerinden gelen talep doğrultusunda, yirmi Beyaz Rus öğrenciyi kız lisesine ücretsiz olarak kaydetti.²⁸

Bazı Rus öğrencilerin de Pangaltı'da bulunan Notre Dame de Sion Fransız Kız Mektebi'ne kabul edildiğini biliyoruz. Burada eğitim gören Tatyana Moran, kendi sınıflarında üç-dört Rus öğrencinin eğitim gördüğünü söyler.²⁹ Eğitimli bazı Rusların da Cumhuriyet sonrası dönemde ülkenin maddî yönden kalkınması için kendilerine önemli görevler verildiğini biliyoruz. Tatyana Moran'ın babası olan Leon Sokolski'nin diğer Ruslar gibi bir yurt dışı vizesi alarak Avrupa veya Amerika'ya gitme hayalleri yerine Türkiye'ye yerleşip hayatını burada devam ettirmeyi düşünmüştür. Kızının ifadesine göre Leon, kendisine Amerika, Fransa ve Belçika gibi ülkelerden sürekli iş teklifi gelmesine rağmen, bunların hiçbirini kabul etmedi. Leon bu konuda şöyle düşünüyordu:

*“Amerika’da ya da Avrupa’da çalışabilirim. Fakat onların bana ihtiyaçları yok. Türkiye ise yeni ve genç bir devlettir. Onlara yardımcı olmak isterim. Zaten kendimi Batılılardan çok Türklere yakın hissediyorum.”*³⁰

Bu düşüncelerden hareketle Leon Türkiye'nin değişik mıntıkalarında ve beldelerinde yeni un fabrikaları kurmuş veya onları yeniden tamir ederek sanayiye kazandırmıştır. Yaptığı ekmek fırınları ve un tesislerinin arasında Kadıköy ve Üsküdar civarındaki bazı yerler de bulunmaktadır.

İstanbul'a gelen Beyaz Rus kadınlarının yaptığı ve toplum tarafından da kabul edilmeyen işlerden birisi de fuhuştur. İstanbul'da mütareke yıllarında resmi zabıta kayıtlarına göre 2215 hayat kadını çalışmaktadır. Yabancı vesikalı kadınlar arasında Çarlık Rusya'sından gelen 171 kadın vardır. Rus kadınlarını Yunan, Avusturyalı, Romen ve İtalyan kadınları izler. Bu kadınlar aracılığıyla yayılabilecek zührevî hastalıkların önüne geçmek için, 18 Ekim 1915 yılında “Emraz-ı Zühreviyyenin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname” kabul edilir. Ve bu nizamname gereğince fuhuşla mücadele için Emniyet-i Umumîye Müdüriyeti ile taşradaki mülkî makamlar bünyesinde bazı birimler kurulur. Buradan hareketle İstanbul'da bulunan umumhaneler sıkı kontrol edilirdi. Cihan

²⁷ Mary Mills Patrick, *A Bosphorus Adventure, Istanbul Women's College:1971-1924*, New York,1934, s. 219.

²⁸ Hester Donaldson Jenkins, *An Educational Ambassador to the Near East*, New York, 1935, s. 262–263.

²⁹ Tatyana Moran, *Dün-Bugün*, İstanbul 2000, s. 27; Saadet Özen, *Yüz Elli Yılın Tanığı, Notre Dame de Sion*, İstanbul 2006, s. 113–116.

³⁰ Tatyana Moran, a.g.e., s.32

Harbi yıllarında altı zührevî hastalıklar muayene merkezi açılır ve buradaki bir deftere de fahişelerin isimleri yazılarak ciddi bir şekilde takip edilirdi. Mütareke yıllarında İstanbul'da üç genelev bölgesi vardır. Beyoğlu ve Galata'da bir bölge; Üsküdar'da Bülbülderesi mevkiinde bir bölge; Kadıköy'de Moda ve Yel değirmeni civarında bir bölge bulunuyordu. Kadıköy ve Moda'da bazı lokantalar da fuhuş için aracı işlevi görüyordu. Buralarda Kadıköy Muayenehanesi'ne kayıtlı göçmen Rus kızları çalışıyordu. Bu kızlar da her ay muayeneye tabi tutulurlardı.³¹

Üsküdar Umumhanesi'nde çalışan hayat kadınlarının da 43'ü Türk, 43'ü Rus uyruğundandı. Üsküdar'daki yerde Galata ve Beyoğlu bölgesinde çalışan kadar Rus hayat kadını bulunuyordu. Kadıköy-Moda bölgesinde de 21 Rus kadını vardı.³² Fuhuşla mücadele için devletin aldığı tedbirlere harfiyen uyuluyordu. Fakat işgal yıllarında Rusya'dan dalgalar halinde gelen Beyaz Rus göçüyle, sokaklarda kontrolsüz ve başıboş bir halde yapılan fuhuşla mücadele zordu. Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Mustafa Galib'e göre 1922 yılında fuhuş iyice azıtmıştı.

Sokaklarda bilhassa geceleri, gelip geçişi engelleyecek bir tarzda, gelip-geçene mani olan birtakım fahişeler de, mahallî ahlak ve kamu sağlığı açısından zararlı mikroplardır.³³

Bir takım çaresizlik ve hayat zorluğu gibi sebeplerden dolayı bazı Beyaz Rus kadınları fuhuşa sürüklenmiştir. Burada çalışan kadınları hem ciddi bir şekilde takip etmek, hem de sağlık sorunlarıyla ilgilenmek üzere, Üsküdar'da da bir bakım merkezi ve zührevî hastalıklar için muayenehane açılmıştır. Bunları yapmaktan kasıt, Müslüman halkı tenasül yoluyla gelebilecek cüzam, frengi, belsoğukluğu gibi zührevi hastalıklardan korumaktır. Bölgede tarihi daha eski yıllara dayanan bir Cüzamlılar Bîmarhanesi'nin de olması, koruma bilincinin bu çevrede daha önceden oluştuğuna bir işarettir.

6. Beyaz Rus Göçmenlerin İstanbul'daki Gündelik Yaşama Etkileri

Göç dalgasının en yoğun dönemleri atlatıldıktan sonra Batı ülkelerine gitme hazırlığı içinde olan sığınmacıların geldikleri şehri tanımlarıyla birlikte oranın yaşamına olumlu veya olumsuz bazı etkilerinin olduğu görülmektedir. Halkın yaşamı üzerinde çok derin izler görünmemesine rağmen şehrin gündelik hayatında bazı değişimler yaşandığı da bilinmektedir.

³¹ Zafer Toprak, "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar, 1914–1933 ", *Tarih Toplum*, Yıl:1987, S.39, s.31–40

³² O yıllarda Robert College'da Sosyoloji hocası olarak çalışan Johnson'un bu konuyla ilgili izlenimlerini almak için bkz; Clarence Richard Johnson, *Constantinople Today or The Pathfinder Survey of Constantinople: A Study in Oriental Social Life*, New York, 1922, s. 367

³³ Mustafa Galib, *Fahişeler Hayatı ve Redâet-i Ahlâkıyye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1338, s.3–10

Robert Kolej, Dame de Sion gibi eğitim kurumlarında çalışan bazı mülteciler bulunmasına rağmen mütareke yıllarında Ruslar kendi entelektüel birikimlerini büyük oranda İstanbul'a aktaramamışlardır. Halk üzerindeki etkinin daha çok gündelik yaşam ve eğlence hayatı üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz.

Plaj modası Rus göçmenlerin İstanbul'a bir hediyesidir. "Yüzyıllardır denizden kaçan İstanbul halkı bu kez Florya'ya koşar. Eskiden halk, tarihi çınarları ve memba sularıya meşhur bu yere *fülürye kuşunu* dinlemeye giderken bu kez kızgın kumlar üzerinde yatan Rus dilberleriyle önce göz, daha sonra deniz banyosu yapıyordu. Fülürye de Rus şivesi ile Florya'ya dönüşmüş ve mahremlik giderek kalkmıştır."³⁴ İstanbul halkının yaz eğlencelerinden biri olan deniz hamamlarından plajlara geçilmesinin başlangıcı İstanbul'un işgal yıllarına uzanmaktadır. İstanbul'da ilk defa Florya plajından denize girenler İngiliz askerleri ve Beyaz Ruslardı. Bolşevik İhtilali'nden kaçıp Florya'daki kamplara yerleşen Beyaz Ruslar, Kırım sahillerindeki alışkanlıklarını devam ettirerek burada da sahilten doğruca denize girdiler. O devrin şahitleri, Beyaz Rusların denize girme sebeplerinin ferahlamak olduğu kadar 'bit'lerinden kurtulmak amacıyla olduğunu söylüyorlardı. Beyaz Ruslar denize girerken civardaki halk da gelip ilk defa gördüğü bu insanları garipseyerek seyretti. Kadın-erkekli Beyaz Ruslarla birlikte işgalci İngiliz ve Fransız askerleri de Florya sahiline gelerek yaz boyu denize girmeye devam ettiler. İşgal sonrasında ise halkta bu alışkanlığın devam ettiğini görüyoruz. Atatürk Florya'ya gidince yetkililere, buradan niçin yararlanılmadığını sordu ve Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nü burada yaptırarak İstanbul'a ilk modern plajı yaptırmış oldu. Böylece plajlar kurulup geliştikçe, geleneksel deniz hamamları da İstanbul manzarasından birer birer kaybolup gitti.³⁵

İşgal yıllarında yabancı istilacıların harcadığı para ve yaşadıkları sefahat hayatına çaresizlik ve yoksulluktan katılan Beyaz Ruslarla birlikte şehirde müthiş bir bozulma başlamıştır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu da *Sodom ve Gomore* adlı eserini, yabancıların azdırdığı sefahat hayatından etkilenerek yozlaşan İstanbul'un sözde soylu ailelerinden ilham alarak yazmıştır. 1917 sonrası birçok göçmenin parasız pulsuz İstanbul'a sığınması alkol, kumar ve fuhuş gibi toplumsal sorunları artırdığını görüyoruz. Mazhar Osman bu ahlaki çözülmeyi şöyle anlatır:

"*Umumî Harp oldu, bitti. Umumî harpte içenler ve parası bol bir takım türediler, soysuzlardı... Lakin mütareke oldu, düşman orduları çekirge gibi İstanbul sokaklarına yayıldı, Otomobil içinde sarhoş Amerikalı bahriyelileri, kucaklarında zil zurna Rum dilberleriyle Beyoğlu'nun büyük caddelerinde resmî geçit yapıyorlardı. Barlarda İngiliz neferleri viski ile zil zurna sarhoş olduktan*

³⁴ Zafer Toprak "İstanbulluya Rusya'nın Armağanları: Haraşolar", *İstanbul Dergisi*, S.1, 1992, s. 58

³⁵ Zafer Toprak "Haraşolar", *İstanbul Dergisi*, S.1, 1992, s. 58-59

sonra rast gelene saldırıyorlardı. Hele Fransızların koloni askerleri yapmadıklarını bırakmıyordu... Galibiyet neşesiyle coşkun bu medeniyet ordusuna(!), Bolşeviklerden kaçan çar enkazı da ilave edildi. Bizans ömründe görmediği sefahat hayatını sürüyordu. Lokanta ve barlarda hizmet eden birbirinden güzel Rus prensesleri, kontesleri bu sarhoş alayını büsbütün çıldırtmıştı. İçki bu aşkı doyurmuyordu; beyaz toz, kokain aldı yürüdü. İstanbul'un mahalle kahvelerine kadar sarışın Rus dilberleri, beyaz tozla yayıldı. Kokain ile bütün halkın aklı, tombala ile parası çalınıyor, tımarhanelere kokainmanlar, eroinmanlar, morfinmanlar doluyordu... Topla, tüfekte, tayyare ile bomba ile dünyanın kırk küsur milleti İstanbul'u ezememişti. İstanbul kokaine, fuhuşa esir oldu.³⁶

Ruslara karşı oluşan bu tepkiler İstanbul işgalden kurtulduktan sonra da devam eder. 1923'ün yaz aylarında seçkin zevatın eşi ve yakını olan kırk kadar İstanbul hanımefendisi hükümete bir dilekçe vererek, Rus kadınlarının İstanbul'dan kovulmalarını isterler.

Dilekçede işgal kuvvetlerinin "...Dâhilde tedarik ettikleri şürekâ ile birlikte İslam anasına zulüm ve teaddî icrasıyla iman-ı milletimizi, maddî ve manevî kuvvetlerimizi ezemediği hatta bu mezalim sayesinde kuvva-i maddiye ve maneviyemizin büsbütün kesb-i resanet ettiğini görerek nihayet Bolşevik akımı önünden kurtulup kaçan Rus enkaz-ı istibdadını bir âmil-i şer ve fesâd olmak üzere İstanbul'un nezih muhitine ilhak ettiler"³⁷ denilmek suretiyle gelen Rusların toplum için bir şer ve fesat unsuru olduklarının vurgulanması, Müslüman muhitinde bunlara karşı ciddi bir tepkinin olduğunu gösterir. Zaten böyle bir tepkinin olacağı hesaba katıldığından Beyaz Rusların daha çok gayrimüslimlerin yaşadığı Büyükaada ve Beyoğlu gibi yerlere yerleştirilmesi yapılırken gelen nüfusun fazla olması dolayısıyla Müslüman mahallelerine de iskânlarının yapıldığı görülmektedir.³⁸

İstanbul'a olabilecek göç dalgası Osmanlı idari makamlarını daima tedirgin etmiştir. Bir arşiv belgesine göre Bolşeviklerin, Rusya'nın sahile yakın bütün bölgelerde idari ve askeri nüfuzu tamamen ele geçirmelerinden dolayı yeni göç hareketlerinin de olacağı istihbar edilmektedir.³⁹ Beklenen korku gerçekleşmiştir ve yerli halkın mahallelerine iskân edilen Ruslardan bazı kadınlar geçinmek için tombalacılığa başlamışlardır. Burada tombala diye ifade edilen şey, bizim bugün bildiğimiz anlamda tombalacık olmayıp muhtemelen o devirlerde piyango olarak çekilen bir talih oyunudur. Aksaray, Kocamustafapaşa, Divanyolu ve Üsküdar'daki Türk kahvelerine dadanan kolları, göğüsleri açık, güler yüzlü, sarışın ve mavi gözlü Rus kadınları,

³⁶ Zafer Toprak, A.g.m. s. 77

³⁷ Tanin, 21 Ağustos 1339 (1923); ayrıca bkz; Zafer Toprak, a.g.m, s. 79

³⁸ Deleon, s. 26

³⁹ BOA, DH. EUM. SSM, 43/18-3 (Başbakanlık Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrusefer Müdüriyeti Evrakı)

tombalayla erkekleri soyup soğana çevirmektedir. Tombalacılığın bir afet şekline gelmesi üzerine bunlarla mücadele etmek için Ahmet Hamdi Başar⁴⁰ tarafından 'Tombalacılarla Mücadele Derneği' adı altında bir dernek kurulur. O yıllarda İstanbul ile diğer şehirlerde tombala oynatmak imtiyazı ve yetkisi Malûlîn-i Askeriye Muâvenet Heyeti'ne (Harp Malûllerine Yardım Derneği) verilmişti⁴¹ Zor durumda bulunan askerlere veya ailelerine yardım amacıyla kurulmuş olan bu derneğe, gelir temini için İstanbul veya ülkenin uygun görülen diğer şehirlerinde, senede sadece bir defa olmak ve süresi de on günü geçmemek koşuluyla tombala çekilişi yapılıyordu.

Bütün bu idari düzenlemelere rağmen İstanbul sokaklarında Ruslar serbest bir şekilde tombala oynatmağa başladılar. Hem kumarın dinen haram olması ve oynatanların da kadın olması dolayısıyla fuhsun artabileceği endişesiyle Şeyhülislamlık makamından, tombalanın acilen men edilmesine dair Dâhiliye Nezareti'ne yazılar yazılmıştır. Polis Müdüriyeti'nin yazılan yazılar neticesinde *"işgal kuvvetleri nezdinde yapılabilecek gayretlerin bu konuda etkin olabileceği ve kendilerinin bir şey yapamayacaklarını"* bildirmeleri üzerine Dâhiliye Nezareti, sadece Müslüman mahallelerinde tombala oyununun men edilmesi için İtilaf Devletleri Fevkalade Komiserliği'ne başvurmuş ama oradan da bu oyunun yasaklanamayacağına dair bir karar tebliğ edilmişti.⁴² Devletçe alınması gereken tedbirlerin alınamaması üzerine yukarıda adını verdiğimiz dernek, Darülfünun öğrencilerinin ciddi katılımları ile kuruldu. 300–400 arası üyesi olan dernek, halkı bu milli afetten kurtarmak için kahvehaneleri dolaşarak bazen kahvehane sahiplerini tehdit ederek, bazen da bu oyunu oynatan Rus kadınlarına gözdağı vermek suretiyle mücadele ettiler. Kimi zaman da kahvelerde, halkı tombalanın zararları konusunda uyarmak için konferanslar vermişlerdi. Hatta tombalanın dinen caiz olmadığı ve haram olduğu konusunda halkı irşat için camilerde vaaz ve sohbetler bile yapılmıştır. Bu ısrarlı girişimlerin sonucunda tombalacı Rus kızları kahvelere giremez olmuşlardı.⁴³

Beyaz Ruslar üzerinde kimi olumsuz kanatlar olmasına rağmen, özellikle İstanbul'da lokantacılığın canlanmasında Türkiye'ye sığınmacı olarak gelen bu insanların büyük katkısı olmuştur. 1921–1924 yılları arasında soylu Rus hanımlarının hizmet ettiği birbirinden güzel lokantalar açılmıştır. Bu

⁴⁰ 1897 yılında İstanbul'da doğan A. Hamdi Başar, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Coğrafya bölümünü bitirdi. Milli Türk Ticaret Birliği'ni kurdu. Serbest Fırka'ya üye oldu. İstanbul Liman İşletmeleri'ni kurdu. Memlekette serbest ticaret ve girişim ruhunun gelişmesi için pek çok faaliyette bulundu. Bunu temin etmek üzere gazete ve dergiler kurarak kooperatifçilik ve ticaretin gelişimine destek olan yayınlar yaptı. Demokrat Parti'den 1950 yılında milletvekili oldu. 22 Haziran 1971 yılında öldü. Limancı Hamdi adıyla bilinirdi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz; "Murat Koraltürk. "Yazar ve Yayıncı Ahmet Hamdi Başar", *Müteferrika*, Yaz, 2006/1, s.127–152"

⁴¹ BOA, DH. EUM. AYŞ, 53/ 13–9

⁴² BOA, DH. EUM. AYŞ, 53/ 13–3

⁴³ Tülay Âlim Baran "İstanbul'da Beyaz Ruslar ve Tombalacılarla Mücadele Derneği", *İstanbul Dergisi*, Ocak/2005, S.52, s. 58–67

lokantalar sadece yemek yenilen yerler değil aynı zamanda İstanbul'un müzik ve eğlence hayatına da yeni tarzlar getirmişti. Bu açılan yerler ise; *Ayaspaşa Rus Lokantası*, Tünel'deki *Büyük Moskova Kulübü* ve Galatasaray'da açılan *Turkuaz* ve *Rejans* vardı. Rejans günümüze kadar gelmiştir. Buralarda özgün Rus yemekleri sunuluyordu. *Bors çorbası* bunlardan biriydi. Çorbaların dışında pek çok Rus yemeği diğer lokantaların listelerine de girdi.⁴⁴ Bu yıllarda Tepebaşı'nda lokantacılık yapan Beyaz Rus göçmeni *Karpiç* (Yuriy Georges Karpovitch) Ankara'ya götürülmüş ve yeni başkent olan Ankara'nın köklü lokantalarından birisi olacak olan *Karpiç*'i kurmuştur.⁴⁵ Bu örneklerden yola çıkarsak ülkemizde lokanta kültürünün gelişmesinde gelen göçmenlerin katkısı inkâr edilemez.

7. Sonuç

Çaresiz şartlar içerisinde ülkemize gelmiş olan Rusların burada gördükleri ilgi karşısında yerleşmeyi istedikleri ve buna niyetlenen Rusların da o günlerde Türkiye devleti tarafından vatandaşlık hakkı verilip verilmeyeceği endişesini taşıdıkları görülmektedir.⁴⁶ O günler, pek çok Rus için "Valiz Hayatı" terimiyle anlatılmaktadır. Ruslarla daha sonra yapılan söyleşilerde şu ifadeler çok sık görülmektedir:

"Hep bir korku ve endişe vardı. Acaba bizi geri gönderirler mi? diye endişelenir, kimseye gerçek kimliğimizi veremezdik. Tek gayemiz vardı, iyi bir vatandaş olabileceğimiz imajını vermek. Kimi kadınlar Beyoğlu'nda tutunabilmenin yolunu erkeklerle dost olmakta görürken, kimileri bir dostunun yanına yerleşmeye çalıştı."

Dönüş yolunun başladığı dönemlerde bile Beyaz Rusların üzerlerindeki polis takibatının hala devam ettiğini görüyoruz. Hatta bazı Beyaz Rusların Bolşeviklik propagandası yapma ihtimali yüzünden Türkiye'ye girişlerine izin verilmediği görülmektedir.⁴⁷ Tamamen Bolşevik düşmanı sayılan Beyaz Rusların içerisinde dahi Sovyet ajanlarının rahatlıkla kendilerine yer bulduklarını bu durum göstermektedir. Türkiye'de Bolşeviklere gösterilen hoşgöründen sonra 1925 yılı ile birlikte bu tavrın değiştiğini ve ünlü "komünist tevkifatı" ile Bolşevik düşünceli Türk vatandaşlarının da izlendiğini görüyoruz. Hatta bu takibat daha da artırılmış ve Türkiye'den ayrılıp Bulgaristan'a yerleşenlerin çıkardığı *Rol-Dumen* adlı Rusça gazetesinin ülkeye sokulması bile yasaklanmıştır.⁴⁸

⁴⁴ Artun Ünsal, "Cumhuriyet'in Lokantaları", *Cumhuriyet Modaları- 75 Yılda Değişen Yaşam, Değişen İnsan*, İstanbul, 1999, s. 155-170

⁴⁵ Artun Ünsal, a.g.m., s.160

⁴⁶ <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=744&cid=1104>

⁴⁷ C.A. (Cumhuriyet Arşivi), Fon Kodu: 30.18.1.1, Sayı:551, Tarih: 28.5.1924

⁴⁸ C.A., Fon Kodu: 30.18.1.1, Dosya: 86-52, Sayı: 1839, Tarih: 29.4.1925

Cumhuriyet yönetiminin Beyaz Rusların ülkemize yerleşmesine biraz soğuk bakmasının sebeplerinden belki de en önemlisi, Rusların ilk geldiği yıllarda General Vrangeli'nin işgal kuvvetleri temsilcilerine birer telgraf çekerek, boğazlar bölgesinde müttefiklerle aynı statüde işgalci görevi yapmak istemesidir. Vrangeli'nin diğer bir teklifinde de Anadolu'daki direnişe karşı kendi komutasındaki bir birlikle katılmayı istemesi, Beyaz Ruslar hakkında şüpheli bir anlayışın doğmasına sebep olmuştur.⁴⁹ Bu her iki teklif de karşılık görmemiştir. Bu olumsuz tablonun dışında Beyaz Ruslar için oldukça olumlu sayılabilecek bazı durumlarda vardır. Mustafa Kemal'in Gelibolu'ya gönderdiği Türk ajanları da buradaki Beyaz Ruslardan silah ve malzeme temin etmişlerdir. Bazı subay ve askerler de Anadolu'daki mücadeleye gönüllü olarak katılmayı istemişler ama kendi istihbarat birimleri tarafından tespit edilerek bunlar idam edilmişlerdir. General Kutepov'un başkanlığındaki Gelibolu Askeri Mahkemesi 150'den fazla subay ve askeri yargılayıp idam etmiştir. Ayrıca Ankara Hükümeti'nin Sovyetlerle yaptıkları siyasi ve askeri antlaşmalar çerçevesinde Türkiye'de geçici ikametle yaşayan Beyaz Rus muhalifleri istenmeyen adam olarak kabul edilmişlerdir. Şehirdeki Beyaz Rus kalabalığı, dağılıp gittikten sonra bile 1939–1940 yılında Taksim-Nişantaşı hattında hâlâ hatırı sayılır bir Rus göçmeninin sokakları doldurduğunu İstanbul'un yerlileri ifade etmektedir.⁵⁰ Elimizde çok kesin bilgiler olmamasına rağmen İstanbul'a gelen 250.000 kişilik bu göçmen kitlesinden yaklaşık 15.000 kadarının ülkemizde değişik nedenlerle kalıp yerleştiklerini görüyoruz. Mesela, İstanbul'a 41 gemilik filosunu mürettebatıyla getiren Amiral İvan Petrosesioty, Türkiye'ye yerleşmiş ve Şehir Hatları vapurlarında kaptanlık yaparken 1950'lerde ölmüştür.⁵¹

İstanbul'a gelen Rus göçmenlerin arasında pek çok Rus ressamın da olduğunu görüyoruz. Almış oldukları klasik-akademik eğitim doğrultusunda hayli güçlü sanat tekniğine sahip olan bu sanatçıların, daha çok sulu boya resminde harika eserler verdikleri görülür. Bu ressamlar Bizans sanatının dışında Osmanlı sanat ve kültürüne ait temaları da tuvallerine işlemişlerdir. İstanbul'a gelen belli başlı ressamlar ise şunlardır:

Vladimir Petrov, Nikkola Perof, Vasili İvanov, Dimitri İsmailoviç, Vladimir Zender, Nicholai Becker, Boris Issaeviç Eguize, ressam İsmail Çallı'nın sanatına derin etkileri olan Alexis Gritchenko, Nikolai Kalmikov, Saraphanov, Pavlikevitch, Barkov, Jorfai, Feodorov, Kaysarov, Sabaneyev, Limiç, Pyotr Karayev, Rahman Safiev'dir.

16 Kasım 1920'de İstanbul'a gelen Gritchenko'yu Çallı İbrahim, Tophane kaldırımalarında geçimini temin etmek için yarı aç yarı tok resim

⁴⁹ A. İbrahimov - V. Çalışkan, "Bir Kültür Transferi Örneği: Gelibolu'da Beyaz Ruslar (1920–1923)" *Ulusal Coğrafya Kongresi 2005*, Bildiriler Kitabı, İstanbul, s. 230–231

⁵⁰ Ocak-2008'de ATV'de yapılan "Bir Yudum İnsan" adlı programda Betül Mardin, kendi çocukluğunu anlatırken İstanbul sokaklarıyla ilgili aklında kalan en önemli anının, Beyaz Rus kalabalığı olduğunu ifade etmiştir.

⁵¹ Deleon, s. 20

yaparken görmüş ve onu evine davet ederek aylarca ona bakmıştır. Evdeki misafirligi sırasında Çalı İbrahim bu ressamdan, resim sanatıyla ilgili çok kıymetli bilgiler öğrenmiştir.⁵² 1922’de kurulan Rus Ressamlar Birliği’ne otuz ressam üyeydi. Bu ressamalarda çoğu 30’lu yıllara doğru ülkemizi terk ettiler. Bu gelen sanatçılardan Nikolai Kalmikov daha sonra Türk vatandaşlığına geçerek Naci Kalmukoğlu adını almıştır.⁵³ Gelen ressamlardan Nahcıvanlı Rahman Safiev’de Türk vatandaşlığına 1936 yılında geçmiş ve İbrahim Safi adını almıştır. Ressam olarak Türk kültürüne yaptığı hizmetlerden sonra 1983 yılında İstanbul’da vefat etmiştir.

Çalışmamızda görüldüğü gibi gelenlerin büyük çoğunluğu geçici olarak ülkemizde kalsalar bile tarihin her döneminde İstanbul, göçmenler, sığınmacılar ve siyasi kaçaklar için daima bir barınak olmuştur. Yahudilerin büyük göçünden sonra İstanbul toprağı farklı din ve milliyetten insana bağrını büyük bir hoşgörüyle açmıştır. Gelenler daha çok lokanta ve eğlence dünyasına katkılar getirirken, resim sanatı dışında diğer sanat dallarında da bir etkileri görülmemiştir. Ama tüm bunlara karşın Beyaz Rusların İstanbul’daki 6–7 yıllık sürgün hayatlarının günümüzde daha iyi değerlendirilmesini istemek hakkımızdır. Türk-Rus dostluğunun daha da pekişmesi amacıyla anılan göçün 100. yıldönümü kutlamaları için ülkemizde yapılacak bilimsel toplantı, kongre, bilgi şöleni ve sergilerle bu tarihi hadise daha iyi kavranmış olacaktır. Böylece ülkemizin kara günlerinde gerçekleşen bu olayı ülkemizin tanıtımı ve lobi faaliyetleri için bir fırsata dönüştürme şansımız da olacaktır.

İşgal altındayken kendisine güvenerek memleketimize gelen insanlara, milletimiz sırtını dönmemiştir. İstila altında olduğumuz için çaresizliğin ve fakirliğin kol gezdiği bir dönemde, sığınmacılara mütareke şartlarının el verdiği ölçüde gereken her türlü destekler yapılmıştır. Bu noktada İstanbul halkı da sığınmacılara gereken şefkati göstermiş ve her türlü yardımı yapmıştır. İşgalin getirdiği öfke ve hınca karşın, gelen sığınmacılara yönelik sert ve saldırgan bir duygu içine asla girilmemiştir.

⁵² Kaya Özsezgin, *İbrahim Çallı*, İstanbul 1993, s. 18–19

⁵³ Halilhan Dostal, *Ressam Naci Kalmukoğlu*, İstanbul 2007, s.20–45